Archeologie ve středních Čechách 25, 2021, str. 639–646

Raně středověké osídlení na pomezí Prahy-Vinoře a Jenštejna. K otázce zaniklé komunikace

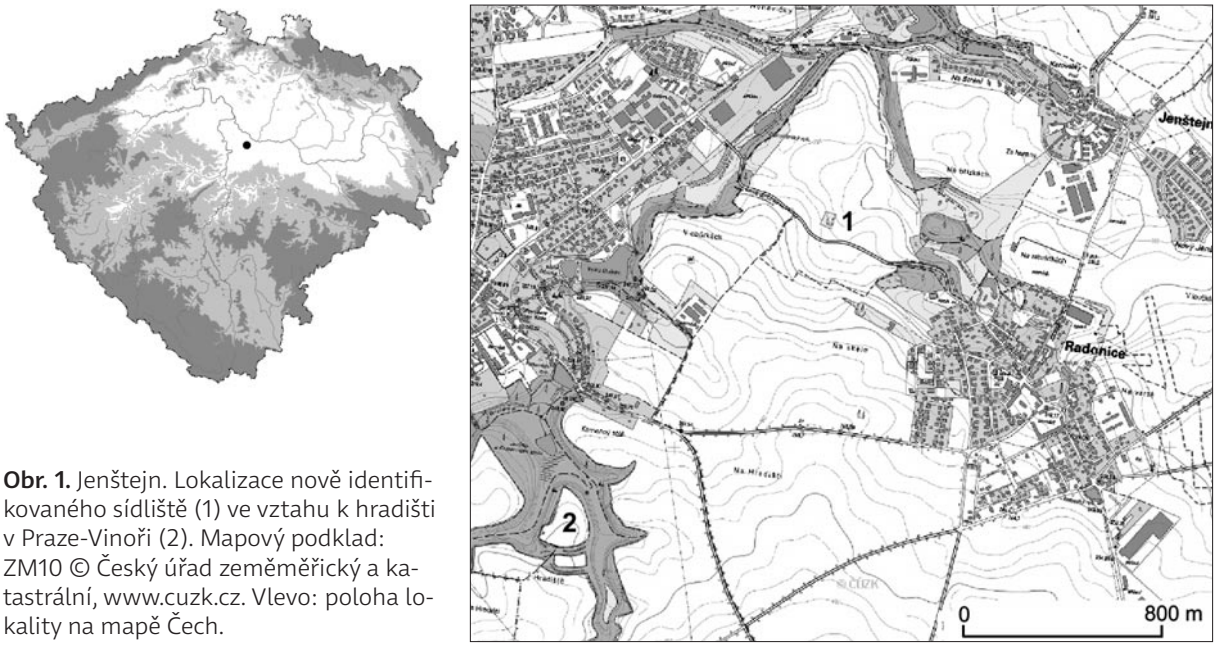
Vladimír Daněček – Michal Lutovský

Oživený zájem o raně středověké hradiště v Praze-Vinoři, spjatý jak s četnými povrchovými sběry (naposledy *Daněček – Lutovský – Smíšek 2021*), tak i dosud nepublikovanými významnými terénními odkryvy, s sebou přináší úvahy o jeho významu v rámci přemyslovského knížectví i komunikační sítě raného státu (naposledy *Bolina – Klimek 2020*). Jako drobný příspěvek k této diskusi přinášíme na následujících stranách několik poznámek k jedné z komunikací a s ní spojenému nově identifikovanému sídlišti (*obr. 1*).

V morfologicky nepříliš výrazné křídové plošině, v prostoru mezi vinořským hradištěm a obcí Jenštejnem, se nalézá prameniště, pro tento typ rovinné krajiny svým způsobem výškově neobvykle mělce položené. Prameniště tohoto typu jsou tradičně vázána v pískovcových souvrstvích na paty svahů údolí či roklí zahloubených do podložních hornin, jako je tomu například u vinořského hradiště. Prameniště leží v bezprostřední severní blízkosti silnice spojující Vinoř (z Štěpánovské ulice) s Radonicemi, na jihozápadním okraji katastrálního území Jenštejna (okr. Praha-východ).

Zvlněný, k severovýchodu mírně klesající terén s nadmořskou výškou kolem 235 m n. m. je intenzivně zemědělsky využíván až na stromy zarostlý čtvercový zpustlý vodárenský objekt, vybudovaný na zmíněném výrazném prameništi. Voda zde vyvěrá v mělké depresi z podložních jílovitých glaukonitických pískovců svrchně křídového stáří (cenoman, perucko-korycanské souvrství). Pokryv tvoří písčité holocenní půdy se sprašovým podílem, které mají v nejhlubších partiích charakter až písčitě-štěrkovité splachové frakce.

Zmíněné prameniště a zároveň blízkost Vinořského potoka poskytly vhodnou polohu pro výrazné a rozsáhlé osídlení ze starší i mladší doby římské a doby stěhování národů, kdy dokumentované objekty patří pozdnímu stupni stěhování národů, tj. ke konci 5. nebo do první poloviny 6. století (*Droberjar – Turek 1997*; *Kuna 1998*, 314, komponenta 49; *Turek 2000*; *Droberjar 2002*, 109–110; *Daněček 2004*; *Hejcman – Součková – Gojda 2013*). Ze staršího období je ojedinělými nálezy zachycen i eneolit kulturou se šňůrovou keramikou (*Turek 1995*), řídce mladší doba bronzová a kultura laténská, zde zastoupená především nálezy

Obr. 1. Jenštejn. Lokalizace nově identifikovaného sídliště (1) ve vztahu k hradišti v Praze-Vinoři (2). Mapový podklad: ZM10 © Český úřad zeměměřický a katastrální, www.cuzk.cz. Vlevo: poloha lokality na mapě Čech.

Obr. 2. Jenštejn. Předpokládaná plocha osídlení v raném středověku. Mapový podklad: mapy.cz, stav 4/2020, upraveno.

Obr. 3. Jenštejn. Sídlištní plocha u opuštěného zarůstajícího vodárenského objektu. Pohled ze silnice Vinoř–Radonice od jihovýchodu. Foto V. Daněček, duben 2020.

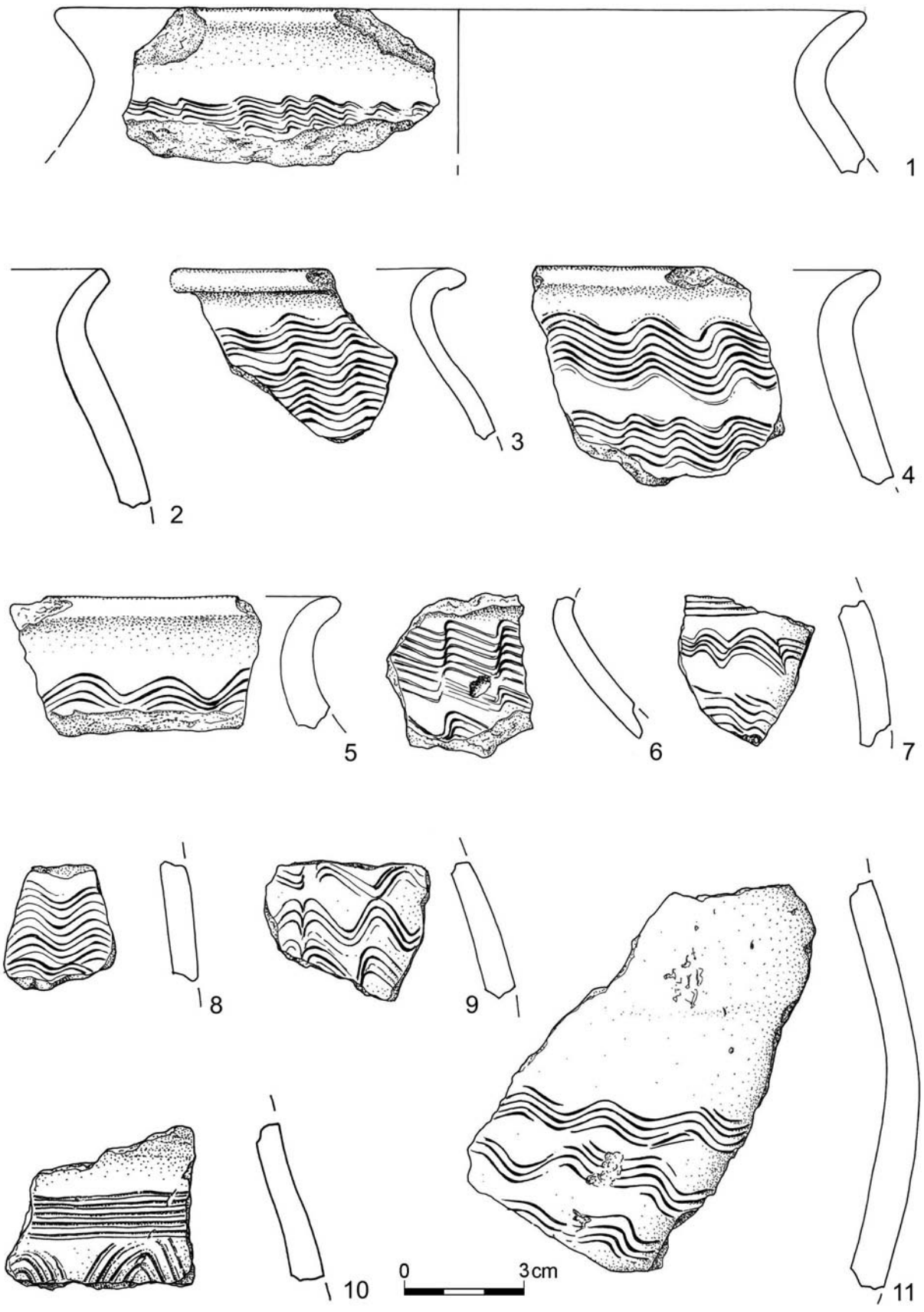
Obr. 4. Jenštejn. Prameniště je vydatné i v nejsušších obdobích posledních let. Foto V. Daněček, duben 2020.

zlomků skleněných náramků. Místo bohužel patří již dlouhý čas k velice atraktivní lokalitě detektorářských aktivit.

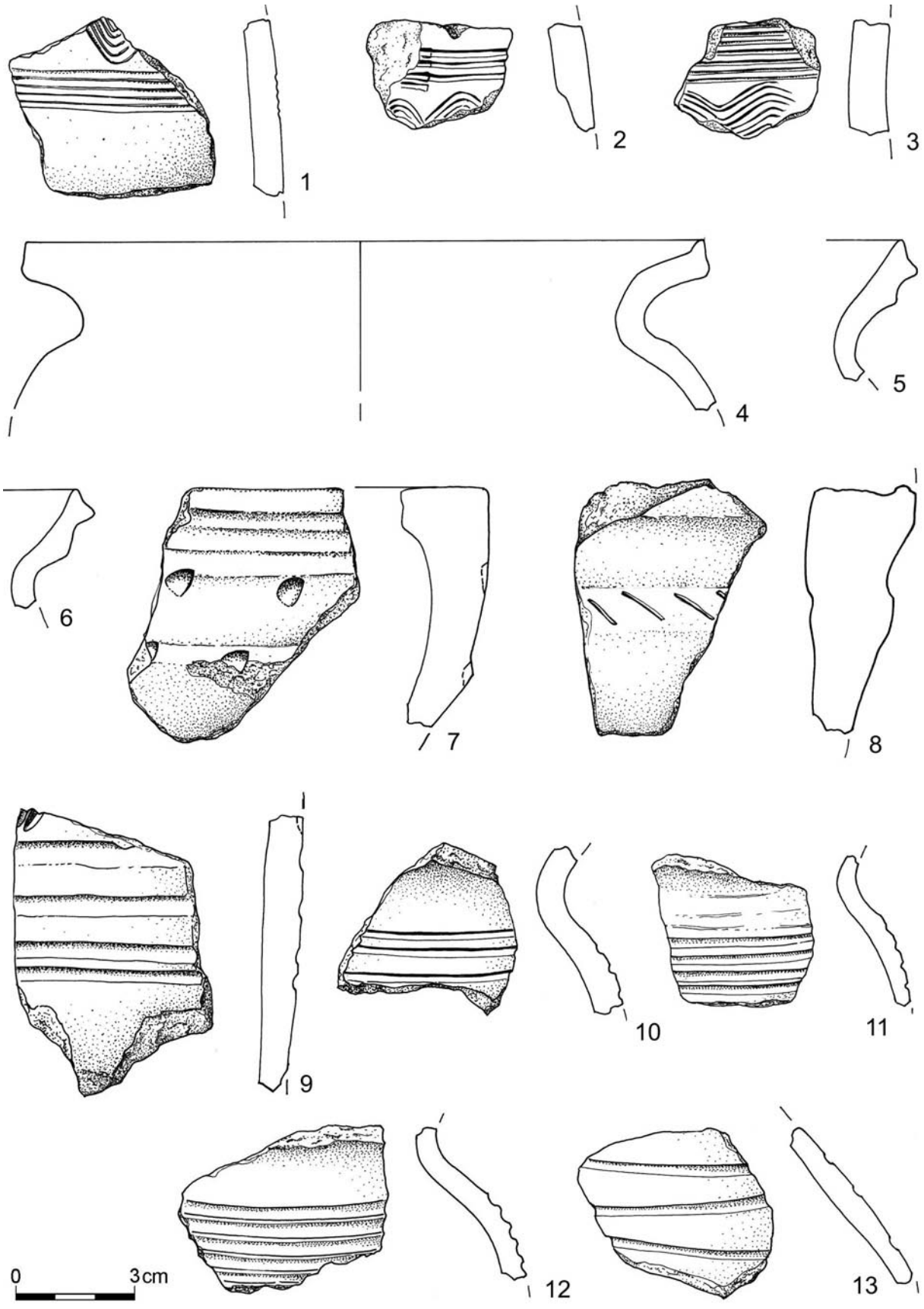
V nejbližším okolí prameniště bylo opakovanými sběry zachyceno i výrazné osídlení z raného středověku, které však není plošně rozsáhlé a víceméně se rozkládá jen do prvních desítek metrů od plochy vodárenského objektu jižním a především východním směrem. Malý plošný rozsah však poskytl poměrně výrazný archeologický materiál. Ve větší vzdálenosti od objektu nebyl raný středověk zachycen a vztah zjištěného osídlení k prameništi je jednoznačný. Sídelní plocha je pak z části zakryta zarostlým prostorem objektu vodárny (*obr. 2–4*).

Z povrchových sběrů pocházejí keramické fragmenty, jejichž reprezentativní výběr přináší *obr. 5* a *6*. Poměrně zřetelně se tu vydělují dva horizonty. První (především *obr. 5:1–6*) lze jednoznačně označit jako starohradištní (jeden nezdobený fragment okraje a podhrdlí – *obr. 5:2* – by mohl ukazovat ještě na mírně vyšší stáří), v absolutním datování náležející zhruba do 8. století. Z morfologického hlediska jsou zastoupeny jednoduché zaoblené okraje, výzdobu reprezentuje hřebenová vlnice, zasahující až na hrdlo nádoby. Kvalitně vypálená keramika obsahuje písčité ostřivo s jen málo zřetelnou příměsí slídy. K této fázi osídlení lze snad přiřadit i ostatní zlomky s hřebenovou výzdobou, byť chronologické ukotvení tu není jisté a bezesporu je možné uvažovat i o době o něco málo mladší (*obr. 5:7–11*; *6:1–3*).

Druhý horizont reprezentuje keramika zařaditelná do 11.–12. století (*obr. 6:4–13*). Morfologicky výrazné fragmenty v podobě profilovaných okrajů a kyjovitých okrajů velkých zásobnic (*obr. 6:5–8*) náleží jednoznačně nejmladším úsekům tohoto intervalu, ba jej možná i mírně překračují, ostatní fragmenty mohou patřit celému uvedenému časovému rozpětí. Tomuto horizontu odpovídá i zatím jediný do-

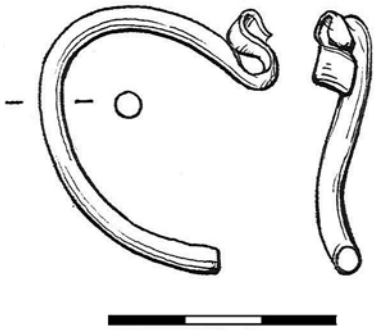

Obr. 5. Jenštejn. Keramika z povrchových sběrů. Kresba I. Vajglová.

Obr. 6. Jenštejn. Keramika z povrchových sběrů. Kresba I. Vajglová.

stupný raně středověký nekeramický artefakt získaný detektorem v roce 2018 – fragment větší esovité záušnice o dochovaných rozměrech 38 × 37 mm, síle drátu 3,3–3,7 mm a váze 5,15 g.[1] Její průměr lze jen velmi přibližně odhadnout zhruba na 3,5 až 4 cm a chronologicky v zásadě odpovídá mladší části uvedeného intervalu (*obr. 7*).

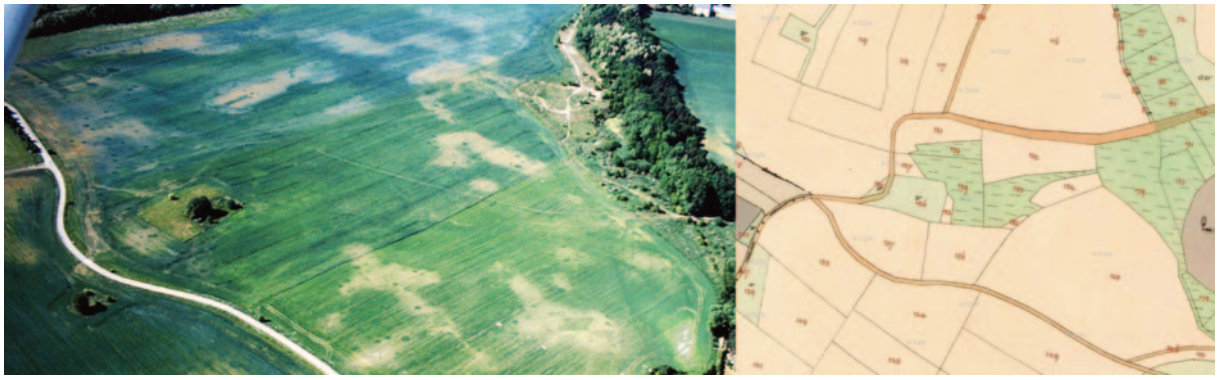

Obr. 7. Jenštejn. Fragment esovité záušnice. Kresba M. Černý.

Umístění a datace raně středověkého osídlení u vydatného prameniště v linii mezi vinořským hradištěm a Jenštejnem nutně podsouvá k řešení širší prostorové vztahy. Níže uvedené úvahy tak mohou doplnit v poslední době intenzivně diskutovaný průběh raně středověkých komunikací v okolí vinořského hradiště (*Bolina – Klimek – Cílek 2019*, 366–374; *Bolina –Klimek 2020*), byť se zde prezentované sídliště chronologicky kryje pouze s jeho nejmladší fází. Hradiště vzniká nejdříve ke konci 9. století a nějakou úlohu plní ještě ve 12. věku. Starší osídlení v Jenštejně mu tedy výrazně předchází. Na druhou stranu je třeba vzít do úvahy sběrový charakter našich nálezů, které tak nemusejí nutně odrážet celé chronologické spektrum zdejšího osídlení. Koneckonců nejasně časově ukotvené fragmenty s hřebenovou výzdobou stejně jako zlomky se šroubovicí mohou jistě reprezentovat i „chybějící" fázi.

V dříve letecky zachycených porostových příznacích se objektu vodárny, resp. deprese prameniště, dotýká dobře viditelná zaniklá komunikace, která prameniště respektuje, ale nevyhýbá se kontaktu s ním (*obr. 8:vlevo*). Od křížení silnice s polní cestou, mířící doleva na vinořskou polohu Kamenný stůl a vinořské hradiště, vidíme v porostových příznacích připojující se zaniklou komunikaci. V oblouku se dotýká prostoru prameniště a opačným obloukem pak obchází pravděpodobně dříve zamokřený prostor. Napříměným směrem dále pokračuje nejkratší cestou k Jenštejnu. Zaniklá cesta je dobře zachycena už na tzv. císařském povinném otisku map stabilního katastru obce Jenštejna z roku 1841, mapovaném do měřítka 1 : 2 880 (*obr. 8:vpravo*). Na císařském otisku stojí za povšimnutí, že dnešní silnice od křížení se směrem na Kamenný stůl a hradiště (na fotografie směr doleva / v otisku k JZ) k Vinoři (Štěpánovské ulici) nepokračuje. Byla zde pravděpodobně napojena až se stavbou vinořského cukrovaru. Současná komunikace k Vinoři, dodnes dlážděná velkými žulovými kameny, je typickou cukrovarskou zpevněnou cestou, kdy právě hrubé dláždění mělo zaručit, že bláto z polí cestou k cukrovaru z kol vozů opadalo. Císařský otisk dokládá, že zaniklá komunikace primárně spojovala Jenštejn s oblastí vinořského hradiště; k roku 1841 s odbočením na Radonice, které však nenajdeme na níže uvedeném, starším 1. vojenském mapování.

Na starším, tzv. 1. vojenském (josefském) mapování z let 1764–1768, rektifikovaném v letech 1780–1783, mapovaném do měřítka 1 : 28 800, je na listu pro Kouřimský kraj (Čechy, mapový list č. 108) zachycen průběh komunikace v celém průběhu z vinořského hradiště až do Jenštejna. Zobrazený průběh trasy je pro další možný výklad velmi inspirující (*obr. 9*).

Obr. 8. Jenštejn. Srovnání leteckého snímku prostoru prameniště (foto M. Gojda 2000) s výřezem z povinného císařského otisku z roku 1841. Mapový podklad: Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz.

1 Předmět byl nálezcem J. Hríbem předán do Oblastního muzea Praha-východ v Brandýse n. L. Za zprostředkování údajů děkujeme Davidu Daněčkovi.

Z vinořského hradiště (*obr. 9:1*) klesá cesta do údolíčka pod hradiště a podél jeho východní paty pokračuje pod polohu Kamenný stůl. Na jeho plochu vystupuje částečně ve skalním podloží vylámanou úzkou úvozovou cestou. Tato partie do skály zahloubeného úvozu je analogická se sestupovou cestou k pramenům ze severního hrotu vinořského hradiště (*Daněček – Lutovský 2002*, 47–48). Komunikace pak překračuje „šíji" polykulturní polohy Kamenného stolu (*obr. 9:2*; *Turek – Daněček – Kostka 1998*). Dále pokračuje severovýchodním směrem k terénní depresi, tj. popisovanému prameništi s raně středověkým osídlením (*obr. 9:3*) a poté k Jenštejnu (*obr. 9:4*). U bodu *9:3* je patrné, že v době mapování ještě neexistovalo odbočení z trasy na Radonice a cesta jednoznačně spojovala oblast vinořského hradiště s Jenštejnem. Ve svém průběhu od Kamenného stolu k Jenštejnu prochází takřka rovinatým terénem, a vyhýbá se tak s velkou výhodou výrazně zahloubenému údolí Vinořského potoka v Podolance, ležícímu západně od Jenštejna.

Na zobrazení komunikace na 1. vojenském mapování je zachycen ještě jeden zajímavý detail, a to přímo na vinořském hradišti. Cesta zde prochází příkopovitým útvarem mezi areály tzv. Malého a Velkého hradiště. Útvar oddělující samostatně opevněné polohy z údolí stoupá až do úrovně místa předpokládaného vstupu do Velkého hradiště. Dodnes má podobu poměrně široké cesty, což je nejlépe patrné v období bez vegetace (*Lutovský 2008*, 173). Kdybychom přijali možnost tohoto průběhu zčásti zaniklé komunikace z vinořského hradiště až k Jenštejnu ve všech zmíněných výhodách i detailech, pak by se mohla otevřít nová možnost pohledu na vlastní hradiště, nezvykle opevněné dvojicí samostatných poloh přiléhajících ke komunikaci. Opevněné plochy pak mohly svým způsobem plnit odlišnou funkci, kdy Velké hradiště mohlo být hradištěm v pravém slova smyslu, tedy jedním ze správních, vojenských či/a duchovních středisek přemyslovského státu, Malé hradiště by v rámci této interpretace bylo spojeno spíše s provozem na dálkové komunikaci mezi Prahou a některým z labských brodů.

Šlo by o ohrazenou a chráněnou plochu při komunikaci, pod ochranou a správou hradiště, ale samostatně oddělenou. To by přinášelo u hradiště, jako významného bodu na důležité spojnici pražské oblasti s východem země, řadu výhod pro obě, svým způsobem samostatně vymezené polohy s obsahově odlišnou funkcí. Zároveň by to mohlo být i případné vysvětlení izolovaně opevněné plochy malého hradiště, ne zcela jednoznačně odpovídající představám o „předhradí". Jde pochopitelně pouze o jedno z možných vysvětlení; vyjma povrchových sběrů se archeologické poznání Malému hradišti dosud vyhýbalo.

Vedení cesty mezi ohrazenými plochami zachytil detailně i „*Plán bitvy u Prahy dne 6. května roku 1757 mezi císařsko-královskou armádou vedenou Jeho královskou Výsostí vévodou Karlem Lotrinským a armádou pruskou vedenou osobně Jeho královským Majestátem zvoleným do funkce a bombardování tohoto města pruskými oddíly po bitvě*" (neupravený překlad názvu plánu). Plán (*obr. 10*) je uložen v Rakouském státním archivu ve Vídni, ve složce Válečný archiv.[2]

Vinořské hradiště mohlo primárně poskytovat chráněné místo na důležité zemské komunikaci, zaručující bezpečné překonání cesty, kterou mohla časově ohrožovat nutnost překročení brodů řek Vltavy a Labe. Stav brodů byl především v době tání sněhu či za přívalových dešťů těžko odhadnutelný a především pro překonání Labe by byla operativní možnost nutného setrvání na vinořském hradišti zřejmou výhodou. Což by bylo pod ochranou Velkého hradiště bezpečné, aniž by to ovlivnilo život a bezpečnost hradiště samého. Zároveň tak mohlo vinořské hradiště spolehlivě kontrolovat pohyb osob i zboží na trase.

Průběh sledované komunikace dobře zachycuje i již zmíněný císařský povinný otisk z roku 1841 (*obr. 11*). Na jeho zobrazení chybí pouze ukončení mezi valy vinořského hradiště, ale pokračování údolím, přes Kamenný stůl a k Jenštejnu zachovává beze změn.

Ve světle posledních zjištění z vinořského hradiště a jeho zázemí je zřejmé, že hradiště mělo větší význam, než který mu byl dosud tradičně připisován. Přibývá k nim popisované raně středověké osídlení u Jenštejna a nové náměty k možnému vedení komunikace od vinořského hradiště k Jenštejnu rovinatým terénem, přes polohu u vydatného prameniště, s výhodou, kdy cesta nepřekonává výrazné údolí Vinořského potoka u Podolanky. Při sledování komunikačních koridorů vedoucích z Prahy k labským brodům při Staré Boleslavi a Toušeni je i této trase nutné věnovat pozornost.

2 Za poskytnutí fotografie části plánu zachycující situaci u vinořského hradiště patří dík Tomáši Grimovi.

Obr. 9. Komunikace zachycená na 1. vojenském mapování s vyznačením významných bodů. 1 – vinořské hradiště, 2 – Kamenný stůl, 3 – prameniště s raně středověkým osídlením, 4 – Jenštejn. Mapový podklad: www.geolab.cz.

Obr. 10. Výřez plánu bitvy u Prahy 6. května 1757 zobrazuje detailně průběh komunikací v okolí vinořského hradiště, včetně cesty vedené mezi plochami Velkého a Malého hradiště, pokračující při patě východního svahu údolí a úvozem na polohu Kamenný stůl a od zobrazeného severního křížku k Jenštejnu. Křížek v ploše Velkého hradiště je situován do míst, kde byl nalezen fragment románské terakotové dlaždice a zlomek románského opukového kvádříku (*Daněček 2005*).

Obr. 11. Spojený císařský otisk pro Vinoř a Jenštejn z roku 1841 zachycující průběh komunikace od vinořského hradiště k Jenštejnu. Mapový podklad: Archiválie Ústředního archivu zeměměřictví a katastru, www.cuzk.cz.

LITERATURA

Bolina, P. – Klimek, T. 2020: Komunikační souvislosti hradiště Vinoř (Příspěvek k počátkům českého přemyslovského státu). In: Boháčová, I. – Sommer, P. (eds.), Raný český stát v 10. století. Colloquia mediaevalia Pragensia 21. Praha, 121–143.

Bolina, P. – Klimek, T. – Cílek, V. 2019: Staré cesty v krajině středních Čech. Praha.

Daněček, V. 2004: Pletací přeslen. Možná interpretace neobvyklého přeslenu z doby římské z Jenštejna. Archeologie ve středních Čechách 8, 495–499.

Daněček, V. 2005: Indicie podoby vnitřní plochy raně středověkého hradiště v Praze-Vinoři. Archeologie ve středních Čechách 9, 561–567.

Daněček, V. – Lutovský, M. 2002: K raně středověkému hradišti v Praze-Vinoři. Archaeologica Pragensia 16, 47–52.

Daněček, V. – Lutovský, M. – Smíšek, K. 2021: Raně středověké sídliště v Praze-Vinoři. Archeologie ve středních Čechách 25, 171–187.

Droberjar, E. 2002: Encyklopedie římské a germánské archeologie v Čechách a na Moravě. Praha.

Droberjar, E. – Turek, J. 1997: Zur Problematik der völkerwanderungszeitlichen Siedlungen in Böhmen. Erforschung bei Jenštejn (Kr. Praha-východ). In: Tejral, J. – Friesinger, H. – Kazanski, M., Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike im Mittleren Donauraum. Spisy Archeologického ústavu AVČR v Brně 8. Brno, 99–119.

Hejcman, M. – Součková, K. – Gojda, M. 2013: Prehistoric settlement activities changed soil pH, nutrient availability, and growth of contemporary crops in Central Europe. Plant Soil 2013/369, 131–140.

Kuna, M. 1998: Povrchové sběry v povodí Vinořského a Mratínského potoka. Katalog nálezů z let 1986–1990. Výzkumy v Čechách 1996-97, 291–338.

Lutovský, M. 2008: Po stopách prvních Přemyslovců III. Správa a obrana země (1012–1055). Praha.

Turek, J. – Daněček, V. – Kostka, M. 1998: Kamenný stůl – polykulturní pravěké sídliště v Praze-Vinoři. Archaeologica Pragensia 14, 7–31.

Turek, J. 1995: Sídlištní nálezy kultury se šňůrovou keramikou v Čechách. Otázka charakteru hospodářství v závěru eneolitu. Archeologické rozhledy 47, 91–101.

Turek, J. 2000: Nález části římsko-provinciální kovové nádoby z Jenštejna u Prahy. Sborník Národního muzea, řada A-Historie 54, 151–152.

Early medieval settlement on the boundary between Prague-Vinoř and Jenštejn. On the question of a vanished road

Traces of intense early medieval settlement were detected by repeated surface collections in the surrounding of a spring at Jenštejn. Some of the finds (ceramics, an S-shaped temple ring) belong to the 11th–12th century and seem to conform to the late phase of existence of the nearby hillfort of Prague-Vinoř. The identification of this settlement led the authors to speculations about the existence of a major road connecting the hillfort with fords across the Elbe River. The route of the road, including the newly discovered settlement, is depicted on 18th–19th century maps. The partly defunct road passes through two separately fortified locations within the hillfort, whereas the so-called Little hillfort (Malé hradiště) could have been associated with traffic on a long-distance road connecting Prague with one of the fords across the Elbe River.

English by *Jan Machula*

Fig. 1. Locations of the newly identified settlement at Jenštejn (1) and the hillfort of Prague-Vinoř (2).

Fig. 2. Jenštejn. Presumed area occupied in the Early Middle Ages.

Fig. 3. Jenštejn. Settlement area.

Fig. 4. Jenštejn. Spring.

Fig. 5–6. Jenštejn. Pottery from fieldwalking.

Fig. 7. Jenštejn. Fragment of an S-shaped temple ring.

Fig. 8. Jenštejn. Comparison of an aerial photograph of the spring area with a map section from 1841.

Fig. 9.–11. Route of the road indicated on old maps.

Vladimír Daněček, Zeměměřický úřad, Pod sídlištěm 9, 182 11 Praha 8
vladimir.danecek@cuzk.cz

Michal Lutovský, Ústav archeologické památkové péče středních Čech, Nad Olšinami 448/3, 100 00 Praha 10
m.lutovsky@seznam.cz